

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
IX. DİZİ—Sa. 9^b

IX. TÜRK TARİH KONGRESİ

ANKARA : 21 - 25 Eylül 1981

KONGREYE SUNULAN BİLDİRİLER

III. Cilt

TÜRK TARİH KURUMU BASİMEVİ—ANKARA
1989

OSMANLI TARİHİNDE VEHHABİ HAREKETİNİN SEBEP VE SONUÇLARI

AHMET VEHBİ ECER

A. Muhammed b. Abdilvehhab Kimdir?

Muhammed b. Abdilvehhab 1115/1703 tarihinde Arabistan'ın Necid bölgesinde Riyad'a 70 km. uzaklıkta bulunan Uyeyne köyünde doğdu. Babası Temim Boyundan, çevresince din bilgini olarak tanınan *Abdülvehab b. Süleyman*'dır. İlk tahsilini babasının yanında yapan M. b. Abdilvehhab Mekke, Medine, Basra, Bağdat, Hemedan, Isfahan... gibi yerlerde kaldı ve o çevrelerin bilginleriyle tanıştı ve tartıştı. 1139/1726 yılında Hureymila'ya geldi, onbeş yıl kadar burada kaldı ve en önemli kitaplarından biri olan "KİTAB ÜT-TEVHÎD"i yazdı. Halkın tepkisinden korkulduğu için taraftarlarınca buradan Uyeyne'ye kaçırıldı. Uyeyne'nin emiri *Osman b. Hamd b. Muammer*'i ikna ederek ve kendine inandırarak onun 600 kişilik maddî gücünden yararlandı ve Zeyd b. Hattâb (Öl. H/12-M/634)'ın türbesiyle bu türbe civarındaki mezarları yıktı. Uyeyne'de dinî yönden en büyük otorite oldu. Ancak faaliyetleri endişeyle takip edildi. *Benu Halid* kabilesinin emiri *Süleyman b. Urey'ir*'in baskı ve tehdidiyle buradan ayrıldı ve Der'iyye'ye gitti. Der'iyye Emiri Muhammed b. Suud ile 1157/1744 yılında anlaşta ve böylece fikirlerini savunacak büyük bir güç elde etmiş oldu. Bu anlaşmayla iktidarı aralarında paylaştılar, M. b. Abdilvehhab dinî liderliği, M. b. Suud ise devlet işlerini ellerine aldılar ve fetih plânlarını yaptılar¹.

Muhammed b. Suud yeni akımı yaymak ve komşu kabileleri egemenliği altına almak için ordusunun eğitimiyle meşgul oldu, aralıksız akımlar düzenledi. M. b. Abdilvehhab ise Der'iyye'ye yerleşti, orada

¹ Henri Laoust, *Les Schismes Dans L'Islam*, Paris, 1965, 322; Henri Laoust, *Essai Sur Les Doctrines Sociales et Politiques d'Ibn Taîmiya*, Kahire, 1939, 209; Dr. Abdullah Salih el-Uthaymîn, *Muhammed b. 'Abd al-Vahhâb The Man and his Works* (doktora tezi), Edinburg Üniversitesi, 1972, 110; D. S. Margoliouth, *Wahabiya*, EI, IV, 1144; A. Chodzko, *Le Déisme Des Wahabis Expliqué Par Eux - Mêmes*, *Journal Asiatique*, IX (4ème ser. 1848), 168-186; Dr. R. Dozy, *Tarih-i İslâmiyet*, Çev. A. Cevdet, Mısır, 1909, I, 536; Jean Raymond, *Les Wahabis*, Le Caire, 1925, 8.

dersler düzenledi, va'zlar verdi, İslâm dinine girmeleri ve ülkelerindeki şirk'leri yok etmeleri için komşu kabilelerin emîrlerine mektuplar yazdı. Muhammed b. Suud'un ölümü (1179/1766) üzerine Abdülaziz b. Muhammed b. Suud (Öl. 1218/1803) babasından daha büyük bir heyecanla M. b. Abdilvehhab'a bağlandı. Söz, kitap ve mektuplarla başlayan cihad (Vehhabiliği yayma) kılıçlı, silâhlı sıcak savaşa dönüştü. Savaşlarda, savaştıkları kabilelerin mallarının beşte birini devlete ayırdılar, geri kalanı savaşçılar arasında ganimet olarak paylaştırdılar. Böylece ideoloji maddî bir cazibe de kazandı, cihada katılma isteği hergün biraz daha arttı. Böylece M. b. Abdilvehhab'ın 1206/1792 tarihinde ölümünden sonra da Suud ailesinin güçlenmesi devam etti. M. b. Abdilvehhab'ın küçük kitapçıkları² bir heyecan kaynağı olmakla kalmadı, başka unsurlarla da birleşerek Arabistan'da bir fiilî durumun ortaya çıkmasına, Osmanlı İmparatorluğu'nun dinî bütünlüğünün parçalanmasına sebep oldu.

B. Muhammed b. Abdilvehhab'ın Metot ve Görüşleri

M. b. Abdilvehhab'ın dinî görüşleri ile ondan önceki bazı mezheplerin metot ve görüşleri arasında aynılıklar ve yakınlıklar tesbit edenler vardır. Özellikle dini anlama ve yorumlamadaki metotları yönünden Zahiriye ve Hariciye mezhebinin bir uzantısı olarak görenler vardır. Bu akımın hareket halini alış sırasında da Osmanlı ricali yazışmalarında bunlar için Haricî (çoğulu Havaric) veya Haricî'lerin kolu olan İbadî adını kullanmışlardır³. Gerçekten de Vehhabilikte, Haricî ve Zahiriye'de olduğu gibi Kur'an âyetlerini mecazî manalarına yaklaşmaksızın olduğu gibi anlama meylî vardır. İnançlarında taassup gösterme, kendi görüşlerinde olmayanları tekfir etme, muhaliflerine karşı sert davranma her üç mezhepte de ilk bakışta görülebilecek metot ve benzerlikleridir.

² Muhammed b. Abdilvehhab'ın kitapları için bakınız : C. Brockelmann, GAL, II, 512; Suppl. II, 531; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cem ül-Müellifin, Şam, 1961, X, 269; Zirikî, el-A'lâm, VII, 137; Y. E. Serkis, Mu'cem ül-Matbuât il-Arabiyye v'el-Mu'arribe, Mısır, 1928, I, 169; Emin Saîd, Sîret üs-İmâm iş-Şeyh Muhammed b. Abdilvehhab, Beyrut, 1384, 219-220; Ahmed Abdulgafûr Attâr, Muhammed b. Abdilvehhab, Beyrut, 1967, 114; Dr. Abdullah Salih al-Uthaymîn, a.g.e. 296; Dr. Ahmet Vehbi Ecer, Osmanlı tarihinde Vehhabî Hareketi, Doktora tezi, İlahiyat Fakültesi (1976) Kitaphâğı No : 19311, 58-64.

³ TSMA (Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi), E. Nu: 8765, 8737, 8278, 1867, 4673; BVA (Başvekâlet Arşivi), Hatt-ı Humayun. Nu: 1968, 3771, 3849, 3789/F, 3800, 3801/A, 3789, 3784/G, 19569, 19614, 19580.

M. b. Abdilvehhab'a göre haramı haram, helâli helâl kılan yalnız Tanrı'dır. Hz. Muhammed'den sonra hiçkimsenin sözü din hususunda delil olamaz. Akaid konusunda kelâm bilginlerinin sözlerine, helâl ve haram konusunda fukahânın sözlerine itibar edilemez. Kur'an ve sünnete veya kaynaklara dönüş diye nitelendirilen bu metotta Kur'an ve sünnetin zahirine sıkı sıkıya bağlanma, şimdiye kadar Kur'an ve sünnet üzerine yapılmış olan akla ve ilme dayalı yorum (te'vîl) ları reddetme vardır. Âyet ve hadisleri tefsir ve tevil keyfilik ifade eder. Dinin emirlerini uygulama imandandır. Bu nedenle, tembellik sonucu farz namazları kılmayan veya zekâtını vermeyen kişi mümin olmaktan çıkar ve kâfir olur. Bu inanç Vehhabileri kendilerinden olmayanlara karşı sert davranmaya itmiştir. M. b. Abdilvehhab'ın kendine has olarak bilinen görüşlerini dört ana bölümde toplamamız mümkündür :

1. *Tevhîd*: İman esaslarının en başta gelenlerinden biri tevhîd'dir. M. b. Abdilvehhab'a göre, "Tanrı'nın zât, sıfat ve fiilleri yönünden birleşmesi" tevhîd için yeterli değildir. Tanrı'nın Birliğinin bilinmesi, dil ile söylenmesi ve Tanrı'nın Birliğine inanılması da yeterli sayılmaz, kulların fiilleriyle (eylemleriyle) Allah'ı birlemeleri de gereklidir ve dengi olmayan Allah'tan başkasına duâ ve recâ'da bulunulmaması, Hz. Muhammed'in bilinmesi ve bu bilgilerle amel edilmesiyle Tevhîd-i Ulûhiyet (*amelî tevhîd*) meydana gelir. Başka deyimle Allah'ın emirleri Peygamberin Sünneti dışında emir ve yasak tanımayarak, Peygamber devrinde olmayan her şeyi (bid'atları) ve tevessül'ü terkederek Allah'ı birlemeye *tevhîd-i amelî* denir ve bu tevhidi yerine getirmeyenler kâfir sayılır ve bu gibilerin malları ve canları muvahhidlere helâldir.

2. *Şefaât ve tarikat*: Şefaât (bağışlanmaya delâlet etme) yalnız Allah'a mahsustur. Bu sebeple Kur'an'dan başka mürşid, Allah'tan başka hidayet verici aramak caiz olmadığı gibi Peygamberlere bile tevessül ve onlardan şefaât dilemek de caiz değildir. Tasavvuf ve tarikatler bütünüyle bid'attır, sapıklıktır. Dolayısıyla tarikatlardaki şeyhlik, mürşidlik ve onlardan yardım isteme, evliyanın hayattayken ve öldükten sonra tasarrufta bulunmaları, dörtler, yediler, kırklar ve kutup görüşleri yanlıştır, bunlara inanmak insanı dinden çıkartır.

3. *Bid'at*: Muhammed b. Abdilvehhab'a göre bid'at, Kur'an ve sünnette olmayan "yeni birşey"dir. Her bid'at sapıklıktır ve terkedilmelidir. Bu sebeple türbe ve mezar yapmak, camileri süslemek, tütün ve kahve içmek, makam ile ezan okumak, minarelerden ezan dışında birşey söylemek, namazlardan sonra tesbih çekmek, mevlid okumak-

okutmak, mevlid toplantılarında zikir yapmak, nafil namaz kılmak, Allah'tan başkası için kurban kesmek, adak adamak, âyet ve hadisleri düz anlamlarından (zahirlerinden) ayrılarak tevil ve tefsir etmek, tarikat şeyhlerine aşırı saygı göstermek... bid'attır ve şirktir. Bu inançları sebebiyle birçok mezarları ve türbeleri yıkmışlardır⁴.

4. *İyiliği emretmek kötülüğü yasaklamak*: Muhammed b. Abdilvehhab'a göre iyiliği emretmek kötülükten insanları alıkoymak için çalışmak ve savaşmak farzdır. Tanrı'nın dini tamamlanmış, Kur'an ve sünnetle insanlara herşey açıklanmıştır. Bunlara yeni birşey katmak bid'attır, her bid'at ise dalalettir. Bid'atlarla savaşmak lâzımdır, başka ifadeyle bid'atlara uyanlarla savaşmak farzdır. Bu farzı yerine getirmek için Vehhabiler kendileri gibi düşünmeyenlere karşı kılıç kullandılar, türbeleri, mezarları yıktılar, müsamahasızlıklarıyla korku saldılar⁵.

C. Vehhabi Hareketi ve Osmanlı İmparatorluğu :

Muhammed b. Suud ile Muhammed b. Abdilvehhab 1157/1744 tarihinde anlaştılar, din ve devlet liderliğini aralarında bölüştüler. Dine dayalı devletlerini güçlendirmek için halkın ürünlerinden, hayvanlarından zekât aldılar, komşu kabilelere akınlar yaptılar, elde ettikleri malların beşte birini hazineye aktardılar, geri kalanını savaşa katılan süvari ve yayalar arasında ikili-birli bölüştürdüler. M. b. Abdilvehhab'ın dinî doktrininin hakim olduğu bu küçük devletin kısa zamanda gelişmesi hususunda maddî ve manevî ihtirasların tatmini için gerekli imkânlar mevcuttu. Başlangıçta bedevî kabileler arasında olağan hadiselerden biri olarak görülen bu saldırganlıklardan ve olayların ciddiyetinden Osmanlı sarayı ilk defa 1162/1749 yılında Mekke Emîri Şerif Mes'ud b. Saîd tarafından bir yazıyla haberdar edildi⁶. Osmanlı devlet adamlarınca problem ciddiye alınmadı, o günün din adamları bilgisizlikleri nedeniyle devlet adamlarını aydınlatamadılar. Sultan III. Selim (1789-1807) zamanında Bağdat valisi ile Mekke-Medine kadı ve müftüsünün bulunduğu çok imza ve mühürlü şikâyet-

⁴ TSM, E. Nu: 8737; BVA, Hatt-ı Humayun Nu: 3812, 3849, 3789, 3789/G, 3784/G.

⁵ Muhammed b. Adilvehhab'ın görüşleri ile ilgili bibliyografya için bakınız : Dr. A. Vehbi Ecer, aynı tez, 65-102; Doç. Dr. E. Ruhi Fırlalı, Çağımızda İtikadî İslâm Mezhepleri, İstanbul, 1980, 63-85.

⁶ İzzî Süleyman Efendi, Tarih-i İzzî, İstanbul, 1199, Va : 208^a vd.; Eyüb Sabri, Tarih-i Vehhabiyan, 35; Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, I, 143.

lerle tehlike İstanbul'a bildirildi⁷. Bağdat valisi ve Mekke şerifine verilen emirlerle kesin bir sonuç alınmadı. Birkaç Vehhabi tüccarın öcünü alma bahanesiyle, Abdülazîz b. Suud 20/Nisan/1802 tarihinde (halkı on muharrem âyini yapmakla meşgul olan) Kerbelâ'yı aniden bastı, şehri yağmalattı. İran'la olan ilişkileri de zedeleyici kabul edilen bu olaydan sonra Bağdat valiliğine emirler verildi⁸. Ancak Bağdat valisinin karşısında geri çekilen Abdülazîz b. Suud bu defa 18/Şubat/1803 tarihinde Taif'i ele geçirdi. Şehir yağmalandı, tekke, zaviye ve türbe nevinden her yer yıkıldı, kitaplar yakıldı. Bab-ı Âlî tarafından "*Haricî Suud'un def'i gairesi Devlet-i Aliyye'nin ehemmi maslahatından*"⁹ kabul edilerek Abdülazîz b. Suud'a bir elçi gönderildi¹⁰. 30/Nisan/1803 tarihinde Mekke'ye girerek Mekke halkından bey'at aldı. Hz. Peygamber'in, Hz. Ebubekir, Ömer, Ali ve Hz. Fatıma'nın doğdukları evler ve bütün mezarlar yıkıldı. Musiki aletleri, sigara ağızlıkları toplatıldı, müezzinlerin salât üs-Selâm getirmeleri yasaklandı. İki hafta sonra Cidde'ye de hücum eden Abdülazîz b. Suud bozguna uğradı ve Der'iyye'ye çekildi. Şerif Galib ve Cidde Valisi Şerif Paşa 12/ Temmuz/1803 tarihinde Mekke'yi kuşattılar ve geri aldılar¹¹. O zamanki Bağdat valisi tarafından plânlanarak Şiî asıllı Osman isimli biri tarafından Abdülazîz b. Suud Der'iyye'de, camide öldürüldü¹² ve oğlu Suud sınırlarını genişletmek için saldırıları artırdı. 1805 Haziranında Medine'yi ele geçirdi. 1806 yılının Ocak ayı başlarında büyük bir orduyla Mekke'ye giren Suud cuma hutbelerinden halifeye duayı kaldırttı. Tevbe Suresindeki "*Ey insanlar! Doğrusu puta tapanlar pistirler, bu sebeple, bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar*" anlamındaki âyeti (Nu: 28) delil göstererek Müslümanları müşrik saydığını ilân etti, Mekke'ye sokmadı¹³. III. Sultan Selim'e ve valilere dine davet eden mektuplar gönderdi. Ancak 2/Aralık/1812 tarihinde Medine'nin Tosun Paşa tarafından geri alınması ferahlık yarattı. Bu başarıyı 23/Ocak/1813'te Mekke'nin, daha sonra Taif'in kurtarılması

⁷ BVA, Hatt-ı Humayun, Nu: 3855/A, B, 3803, 3849.

⁸ BVA, Hatt-ı Humayun, Nu: 3793/A, 3794/B, 3714/B, 3844.

⁹ BVA, Hatt-ı Humayun, Nu: 2801/A, 3811.

¹⁰ BVA, Hatt-ı Humayun, Nu: 3793. Cevdet Paşa, Tarih-i Cevdet, VII, 303.

¹¹ BVA, Hatt-ı Humayun Nu: 3784/P, 3777, 3784, 3800, 3800/A, 1938.

¹² BVA, Hatt-ı Humayun, Nu: 3381, 3381/J.

¹³ BVA, Hatt-ı Humayun, Nu: 3839/B.

takip etti¹⁴. Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa Vehhabilerin arkasını bırakmadılar. 1818 yılında (Eylül ayında) İbrahim Paşa *Der'iyye*'yi ele geçirdi ve Abdullah b. Suud ve çocuklarını esir alarak İstanbul'a yolladı¹⁵. Mehmed Ali Paşa'nın "Vehhabilerin daha da takibi gerektiği" teklifine karşı Sultan II. Mahmud'un emri, "*Urban'ın bu kadar sene mezhep ittihaz ettikleri itikadlarından dönmek müşkil şeydir. Der'iyye'yi hüsn surette rabt ile Medine-i Münevverenin muhafazasına kıyam edilmesi ve İslâm askerinin dinlendirilmesi*" gerektiği şeklinde¹⁶ oldu. Böylece Vehhabi problemi Osmanlı İmparatorluğu için kapanmış gibi göründü ise de bu defa imparatorluğun güneyinde Mehmed Ali Paşa gâilesi ortaya çıktı. XX. yüzyıla kadar Arabistan'ın iç bölgelerinde kendi başlarına buyruk, Osmanlı Devleti'nin otoritesinden uzak bir biçimde yaşayan Vehhabiler yeni bir devlet olarak ortaya çıkacaklardır.

Ç. Vehhabiliğin Doğuşunda Etkisi Olan Faktörler

Vehhabiliğin ortaya çıkması ve gelişmesine tesiri olan faktörleri şöylece sıralayabiliriz :

1. *Devlet otoritesinin zayıflığı* : Vehhabi hareketinin çıkışı Osmanlı İmparatorluğu'nun kötü zamanlarına rastlamıştır. Çünkü Osmanlı Devleti XVIII. yüzyılda Avrupa'nın harp sanatında mesafe katetmiş büyük devletleriyle savaşıma durumundaydı. 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşlarında Kırım, Osmanlı yönetiminden ayrıldı. Akdeniz'de Fransız ve İngiliz donanmaları serbestçe dolaşmaya başladılar. 1798'de Fransızlar Mısır'ı işgal ettiler. 1789 Fransız ihtilâlinin ortaya koyduğu hürriyet, eşitlik, milliyet ve istiklâl idealleri Hıristiyan azınlıklarını harekete geçirdi. 1827'de (Navarin'de) Osmanlı ve Mısır donanması yakıldı. Osmanlı Devleti bu büyük problemleri halletmekte aceze düştü. Hicaz bölgesine ordu göndermeye imkânı yoktu ve Bağdat, Şam, Mısır valileriyle Mekke ve Medine emirlerine emirnameler göndermekten başka birşey yapamıyordu. Böyle bir anda Vehhabi hareketi gelişti, yayıldı ve güçlendi.

2. *Bedevî karakteri ve coğrafî şartlar* : Vehhabi hareketi, Necid çöllerinin güç şartlarında yaşayan Arap (bedevî) kabileleri arasında

¹⁴ TSMA, E. Nu: 8765/1, 2; BVA, Hatt-ı Humayun Nu: 19640, 19569, 16349, 52, 3814.

¹⁵ BVA, Hatt-ı Humayun, Nu: 19529/E, 19685.

¹⁶ BVA, Hatt-ı Humayun, Nu: 19650.

rağbet gördü. Yemekleri, giyinişleri ve yaşayışları basit ve ilkel olan bu bedevî için hürriyet, emir ve disiplin altına girmekten nefret, cömertlik, yiğitlikle ün salmak, hayranlık ve korku uyandırmak birer övünme vesilesidir. Asırlardan beri devam edegelen isyancı, yağmacı ve talancı bedevî karakteri ile coğrafi ortamın doğurduğu iktisadî zorlukların birleşmesi sonucunda bedevîler arasında sulh ve sükûn hiçbir devrede tam olarak tesis edilemedi. M. b. Abdilvehhab da böyle bir ortamda yaşayan Temîmî boyundandır. Osmanlı yönetiminde de bu bedevîler devletten para ve yiyecek yardımı almak suretiyle kısmen hareketsiz kalmışlardır. Hicaz bölgesine her yıl külliyetli miktarda hububat gönderilir ayrıca “*Sürre-i Hümayûn*” ile para ve hediyeler yollanırdı. Hacıların ve Sürre-i Hümayûn’un yolları üzerinde bulunan bedevî kabilelere, kervan ve kafilelere zarar vermemeleri için devlet tarafından her yıl sürre dağıtılmış (Urban Sürresi) olmasına rağmen yol emniyetini ihlâl ettikleri, yağma ve öldürmelere kalkıştıkları görüldü¹⁷. Mekke emirlerinin tayin emirnamelerinde “*çapullara mani olmak, hacıları bedevîlerden korumak, yolların emniyetini temin etmek . . .*” gibi şartların yer alması Hicaz bölgesinde devlet hakimiyeti ve disiplininin hiçbir zaman sağlanamadığını gösterir¹⁸. Hattâ merhum Uzunçarşılı konumuzla ilgili olarak : . . . “*Mekke ve Medine’deki muhafız Osmanlı kuvvetleri hariç olarak Mekke Şerifleri, urban da dahil olarak, Hicazda âdeta sikkersiz bir hükümdar gibi serbest idarelerinde devam etmişlerdir*” der¹⁹. Bu durumda kendileri dışındaki otoritelere, devlete ve boylara karşı kafa tutmayı kahramanlık sayan bedevî mizacı ile meşruiyetini mutaassıp dindarlıktan alan cihad heyecanı ve bu cihadın sonunda elde edilen ganimet cazibesi bu hareketi hızlandırmıştır. Ayrıca Hicaz, büyük ve düzenli orduların işgale cesaret edemediği bir bölgedir. Osmanlı orduları çöl savaşçılığına yabancıydılar ve topları çölde harekete geçirmek, yiyecek ve cephaneye ihtiyacını tamamlamak çok zordu. Bedevîler ise çölde masrafsız ve gösterişsiz günlerce yaşayabilmekte, ağırlıkları olmadığı için ani yer değiştirme, baskın yapma ve hızla uzaklaşma imkânlarına sahiptiler. Bu yüzden Osmanlı İmparatorluğu Vehhabi meselesini valilerine havale etmek durumunda kaldı.

¹⁷ M. J. de Goeje, Arabistan, İA, I, 472 vd.; G Levi Della Vida, Tamîm İA, XII-I; Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerrerme Emirleri, Ankara, 1972, 99 vd.; Eyüb Sabri, Cezîret ül-Arab, İstanbul, 1306, 243 vd.

¹⁸ İzzî Süleyman Efendi, a.g.e. I, 171^a; Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., 25; BVA, Hatt-ı Humayun, Nu : 755.

¹⁹ Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, a.g.e., 25.

3. *Milliyet duygusu, Türk düşmanlığı, batılı devletlerin teşviki*: Vehhabiler Osmanlı sultanlarını dâima birer gâsıb gibi görmüşlerdir. Cahillik, ilkelik, fakirliklerinin doğurduğu ruh halinin yanında Arap ırkçılığının uyanması ve batılı devletlerin tahrikleri de Vehhabi hareketinde itici güç olarak görülmelidir. Vehhabi hareketinin doğduğu sırada bir Vehhabi'nin şu sözleri önemlidir.:

“Zaman yaklaşıyor, halifelik tahtında bir Arabın oturduğunu göreceğiz. Uzun zamandır bir gâsıbın boyunduruğu altında ezildiğimiz yeter²⁰”. Prof. Henri Laoust da “Vehhabilerin Osmanlı Sultanlarını her zaman birer gâsıp olarak gördüklerini düşünmek yerinde olur” cümlesiyle bu hususu teyideder²¹. Vehhabi hareketini dinî bir renge bürünmüş bir Arap millî hareketi olarak gören ve gösteren birçok yazarlar vardır²². Vehhabi akımının kuvvetlenmesinde dış devletlerin tahrik ve menfaatlerinin de rol oynadığı kabul edilmektedir. Bu husus Arap yazarlarca da itiraf edilmektedir. “...Arap milliyetçileri Osmanlı baskısından kurtulmalarına yardımcı olacak dış müttefikler aradılar” diyen bir Arap yazarın²³ haklılığı ortadadır. Özellikle İngilizler Hindistan'daki çıkarları yönünden Arabistan yarımadasını önemli gördüler. Mehmed Ali Paşa'nın “Hindistan yolu üzerinde büyük bir Arap devleti” kurma emelini önlediler. Arap şeyhleriyle ilişkiler kurdular. Bedevîleri isyan ettirmek için İngilizlerden silâh ve cephane isteyen emirler oldu²⁴.

D. Sonuç :

Vehhabi hareketi “Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı İslâmî prensipleri kemiren mahiyetiyle”²⁵ imparatorluğun çökmesini ve par-

²⁰ Jean Raymond, Les Wahabys, Kahire, 1925, 34.

²¹ Henri Laoust, Essai Sur Les Doctrin Sociales et Politiques d'Ibn Taimiyya, Kahire, 1939, 256.

²² Prof. Dr. Hüseyin Gazi Yurdayın, İslâm Tarihi Dersleri, Ank., 1961, 184; Jean - Paul Roux, L'Islam au Proche Orient, Paris, 1960, 205; B. Lewis, el-Garb v'eş-Şark ül-Evsat, Çev. : Nebil Subhî, Beyrut, 1966, 153; Prof. Dr. İlhan Arsel, Arab Milliyetçiliği ve Türkler, Ankara, 1973; Prof. Dr. Enver Ziya Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, Ankara, 1942, 125.

²³ Ahmet el-Kudsî, Arap Dünyasında Milliyetçilik ve Sınıf Mücadelesi, İstanbul, 1975, 39.

²⁴ Ord. Prof. İ. H. Uzunçarşılı, Mekke-i Mükerreme Emirleri, 133; İ. H. Uzunçarşılı, Hicaz Vali ve Kumandanı Osman Nuri Paşa'nın Uydurma Bir İrade İle Mekke Emiri Şerif Abdülmuttalibi Azletmesi, Belleten, X, 39, 497-537.

²⁵ Prof. Enver Ziya Karal, Selim III'ün Hatt-ı Hümayunları, 152.

çalanmasını hızlandıran sebeplerden biri olmuştur. Araplar arasında milliyetçilik hareketinin canlanmasına, Türk yönetiminden ayrılma ve kendi kendisinin efendisi olma şuurunun uyanmasına kaynak teşkil etmiştir²⁶. Vehhabilerin dini görünüm altında tutuşturduğu Araplık ve Arapçılık hareketi XIX. yüzyılda yaygınlaşacak ve hareketin başarısı için Müslüman olmayan devletlerin yardımlarına da kucak açmışlardır.

Vehhabi hareketi dini siyasete karıştıran bir akım olmanın yanında taassuba dayalı, akıl ve ilim aleyhtarı yeni gerici akım ve görüşlerin kaynağını teşkil etmiştir. Hindistan'da *Seyyid Ahmed Barelvî* (1786-1831), *Muhammed eş-Şevkânî* (1758-1835), *Muhammed Abduh* (1849-1935) *Reşit Rıza* (1864-1935) gibileri ve en önemlisi, bugün birçok İslâm ülkelerinde faaliyetleri yasaklanan İhvan ül-Müslimîn (Müslüman Kardeşler) cemiyeti ve bu cemiyetin ilk kurucusu Hasan el-Benna (1908-1948) ve taraftarları etkilenmişlerdir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışını hızlandıran, Türk düşmanlığından güç alan, dinde âyet ve hadislerin (nassların) düz anlamlarına (zahirlerine) fazlaca bağlı kalan, akla yer vermeyen, fikir hürriyeti tanımayan, hoşgörüden uzak bir taassup içinde bulunan, 14 yüzyıldır oluşan kültür ve medeniyet müesseselerini reddeden, dini, yönetime ve siyasete bulaştıran ve bütün bunları dindarlık sayan yönleriyle Vehhabi akımı dünya Müslümanlarının çok azı tarafından benimsenmiştir. Ancak günümüzdeki Vehhabilik yumuşamış, bazı değişikliklere uğramıştır.

²⁶ Prof. Enver Ziya Karal, a.g.e, 152; Prof. Dr. İlhan Arsel, a.g.e, 68.